

מכון ירושלים
למחקרי מדיניות
FOR POLICY
RESEARCH

معهد القدس
ليبحث السياسات

עתידים לישראל

ארבע הצעות לסדר חברתי-ממשלי חדש

תקציר

שנת 2023 הייתה אחת השנים הקשות והסוערות שידעה מדינת ישראל. כבר בימיה הראשונים הכריזה הממשלה על השקת הרפורמה המשפטית, וזו הובילה למחאות ענק בכל רחבי הארץ ולתחושה שהתעצמה בקרב חלקים גדולים בחברה כי קיימת סכנה ממשיה לדמוקרטיה הישראלית ואף להמשך קיומה של המדינה. על פניו, המחאה נסובה סביב סוגיות משפטיות-חוקתיות, אך בפועל היא העלתה אל פני השטח מאבקים חברתיים-פוליטיים עקרוניים בכל הנוגע לצבינה של המדינה ולמערכות היחסים שבין המדינה לאזרחיה ובין המדינה לקבוצות השונות בחברה.

מכון ירושלים למחקרי מדיניות – כמכון מחקר העוסק מאז הקמתו ביחסים בין הקבוצות החברתיות ובסוגיות של ממשל ומדיניות – היה בית טבעי לחממה בנושא הזה. וכך, ברקע המשבר החברתי והפוליטי החריף, ייסד המכון את "החממה לפיתוח הצעות לסדר חברתי-ממשלי חדש".

החממה פעלה בין החודשים מרץ-נובמבר 2023, וביקשה להוות בית ליזמים המבקשים ליצור ולפתח מודלים לסדר ממשלי-חברתי חדש בישראל. החממה העמידה ליזמים מראות של מומחיות, ביקורת וספקנות, אשר האירו את הרעיונות המתגבשים מזוויות שונות. כעבור כמה חודשי עבודה, כל קבוצת יזמים בנתה מתווה שכלל רעיון מרכזי לסדר החברתי החדש, למבנה הממשל ולסמכויותיו, ליחסי הקבוצות המרכיבות את ישראל ול"סיפור הישראלי" החדש.

למכון היה חשוב שהיוזמות אשר יפותחו בחממה ייצגו קשת רחבה של אפשרויות – בין יוזמות המבקשות להשאיר את עיקרי הסדר על כנו, לבין כאלו החותרות להסדר פוליטי-חברתי חדש לגמרי; בין יוזמות המציעות הפרדה משמעותית בין הקהילות השונות בישראל, לבין אלה המציעות חיבור מירבי.

מלחמת חרבות ברזל, אשר פרצה ב-7 באוקטובר 2023 – קרוב למועד סיום פרויקט החממה, העלתה שאלה לגבי מידת הרלוונטיות של הפרויקט. עם פרוץ המלחמה החברה הישראלית, ובפרט האוכלוסייה היהודית שבה, נראתה מלוכדת בשותפות גורל ומעשה בהתמודדות מול האיום הביטחוני והשלכותיו. אם כן, מה לניירות שנכתבו בעת פיצול חברתי עמוק ובין החברה הישראלית בימים שאחרי המלחמה? יחד עם זאת, אנו סבורים שבעומק הדברים לא רק שהמלחמה לא טשטשה או העלימה את הפערים והמחלוקות, אלא שבהיבטים רבים היא אף חידדה אותם והעלתה את מידת הדחיפות – כמו גם את חלון ההזדמנויות – לתת להם מענה.

יודגש כי מכון ירושלים למחקרי מדיניות שימש כחממה לפיתוח רעיונותיהם של היזמים וסייע בידם לפתח את תפיסתם, אך המודלים שפיתחו היזמים מבוססים על אמונות היסוד של היזמים ועל שיקול דעתם בלבד, ואין הם מייצגים את עמדתו של המכון.

תוכנית "אלומות": שיטת ממשל חדשה להבטחת קיומה ושגשוגה של ישראל

פרופ' יוג'ין קנדל ורון צור

הגדרת הבעיה

שתי סוגיות מהותיות מאיימות על המשך קיומה ושגשוגה של מדינת ישראל: הראשונה, עיוות כלכלי כתוצאה מקבוצות שמקבלות החלטות בעלות השפעות פיסקליות משמעותיות מתמשכות שהן לא מתכוונות ולא יכולות לממן. והשנייה, פערים ערכיים בלתי ניתנים לגישור בין הקבוצות השונות, הגורמים למאבק זהותי מתמיד.

במסגרת "עסקים כרגיל", הפערים הערכיים בצירוף העיוות הכלכלי צפויים להוביל להתפוררות חברתית ולהידרדרות כלכלית. החולשה הפנימית צפויה לזמן איומים ביטחוניים גוברים, עד כדי אפשרות לקריסתה של ישראל ולקיצו של החלום הציוני.

המודל המוצע

הפתרון טמון בשבירת הקונספציה השגויה של "הכול או כלום", משמע: או שכולם חיים תחת אותם כללים, ערכים, זהות וחזון – או שאין כאן מדינה אחת. מוצע להעביר את ישראל כמדינה ריבונית ממשטר אוניטרי למשטר פדרלי תלת-רובדי: ממשלה פדרלית, ממשלות של שלוש "אלומות" (אלומה יהודית, דמוקרטית וליברלית; אלומה תורנית-לאומנית; ואלומת "כל תושביה") ורשויות מקומיות.

בשיטה זו, יינתן ביטוי ליכולת של כל אזרחית ואזרח להשתייך לאלומה על פי בחירתם ולהשפיע על מרחב המחיה ברשות שבה הם מתגוררים לפי ערכיהם וחזונם.

מבנה הממשל: היבטים מרכזיים

אלומות – כל אזרח, ללא קשר למוצאו, רמת דתיותו או מקום מגוריו, יבחר לאיזו אלומה להשתייך ויהיה חייב לציית למערכת חוקים ייחודית המתאימה לערכיו. הנהגת כל אלומה תיבחר בנפרד בבחירות פוליטיות על ידי חבריה, ללא צורך במאבק על ערכים בלתי ניתנים לפשרה. היא תישא באחריות בלעדית על מגוון סוגיות – מיסוי, תקציב, חינוך, בריאות, רווחה, פנסיות ועוד – לפי ההעדפות של חבריה. למעשה, האלומות תנהלנה את רוב תחומי החיים של המשתייכים להן, ובידי הממשל הפדרלי יוותרו רק נושאים הדורשים תיאום רב ואינם שנויים במחלוקת מהותית.

ממשל פדרלי – הממשל הפדרלי יהיה אחראי על הביטחון, יחסי החוץ, הפעלת המוסדות הגופים הלאומיים ואספקת השירותים הציבוריים שהאלומה או הרשות המוניציפלית לבדן אינן יכולות לספק. הוא ינהל כוח משטרה פדרלי, ימשיך להנפיק מגוון היתרים כגון רישיונות נהיגה, דרכונים ורישיונות עסק למפעלים גדולים, וירכז את התכנון המרכזי של משאבי הקרקע (מגורים ותשתיות) במדינה. כמו כן, בממשלה הפדרלית לא יכהנו שרים נבחרים אלא בעלי תפקידים אשר ימונו על ידי 'המועצה הלאומית'.

רשויות מקומיות – הסביבה החוקית והמשפטית שבה תפעל הרשות המקומית תיקבע על פי חוקי האלומה שאליה משתייכים רוב תושבי הרשות. כדי לתת מענה ליישובים עם אוכלוסייה הטרוגנית, הוצע מודל אשר ישמש כבסיס לקביעת ההתנהלות בתוך הרשות במטרה למזער את החיכוכים. כל רשות תחויב לתת שירות לכלל התושבים באשר הם, ללא אפליה באיכות השירותים או בעלותם. כל אזרח יוכל לבחור את מקום מגוריו ללא קשר להשתייכותו לאלומה כזו או אחרת, ולא תתקיים כל מגבלה חוקית על בחירה זו.

חוקה לישראל

למדינה תגובש חוקה אשר תבטיח את יסודותיה לדורות. החוקה תהיה רזה, ובעיקר תבטיח שהממשלה הפדרלית והאלומות האחרות לא יוכלו לכפות על אלומה כלשהי ערכים הזרים לה – מלבד שמירה על זכויות האזרח הבסיסיות. החוקה תגדיר את מדינת ישראל כמדינה יהודית ותעגן את מעמדה של ירושלים כבירת ישראל.

סוגיות ליבה

- **חינוך** – לכל אלומה תהיה מערכת חינוך משלה, והיא תהיה אחראית על כלל ההיבטים הנוגעים למערכת זו: מימון מערכת החינוך, הקמת מוסדות ותפעולם, פיתוח תוכניות לימודים, קביעת תקני חינוך וניהול מדיניות החינוך.
- **שירות צבאי** – מוצע לחוקק חוק פדרלי שיחייב את כל האזרחים להתגייס לשירות לאומי – בצה"ל, בשירות אזרחי במשטרה, במערך הכבאות או במוסדות אחרים הזקוקים לכוח אדם לטובת שירות לקהילות. תקופת שירות החובה תהיה זהה למשך שירות החובה בצה"ל אך כל אוטונומיה תקבע האם לצה"ל יש זכות קדימה. מערכת אזרחית המפקחת על שירותי הביטחון תמונה על ידי האלומות לפי מפתח שירות בצה"ל.
- **זהות יהודית** – הדרכים לביטוי הזהות היהודית יהיו נתונים להכרעת הקהילות האוטונומיות. ברמה הפדרלית, תוקם "מועצת הייעוד המשותף" – מועצה וולונטרית אשר תעסוק ביסודות הרוחניים-תרבותיים המחברים בין האלומות בישראל ותגבש קודים מוסריים משותפים.

תקציב

התקציב הפדרלי, ייקבע ברוב גדול של בית הנציגים (60%) ויאושרר על ידי מועצת האלומות. כל אלומה תחויב לתרום לתקציב הפדרלי לפי שני פרמטרים: מספר תושביה, ובמידה מסוימת התמ"ג לנפש בה.

לאלומות עם תוצר לנפש נמוך ייקבעו סובסידיות שנתיות מוסכמות מראש למשך 15 שנים מרגע השינוי, אשר יקנו להן ולתושביהן זמן הסתגלות למצב החדש. סובסידיות אלו יהיו בסדר גודל של סך הסובסידיות שהיו משולמות לאותן אלומות בשנת 2022 ויוצמדו למדד. לא ניתן יהיה להגדיל סכומים אלו ללא הסכמה של האלומות המשלמות, ולאחר תקופת ההסתגלות, הם ירדו בהדרגה לרמה קבועה לכל אלומה במסגרת ההסכמה על צמצום אי-השוויון בין האלומות.

לכל אלומה תהיה סמכות מיסוי בלעדית על תושביה. אך מטעמי יעילות, מומלץ שהמערכת תתופעל על ידי רשות המיסים הפדרלית, אשר תגבה מיסים מכולם ותעביר אותם לממשלות האלומות בהתאם לכללים שייקבעו.

למה עכשיו?

"הרעיון של יצירת רובד חדש של השלטון – אלומות, המאפשרות אוטונומיה מסוימת לשלוש קבוצות עם ערכים מתנגשים בחברה הישראלית – אינו קל לעיכול. לחלק הוא נראה מפחיד מדי, בלתי אפשרי ליישום, או שניהם גם יחד.

ברצוננו לציין שקבוצות שונות בישראל כבר פיתחו במשך עשרות שנים אוטונומיות דה-פקטו בצורות שונות. קבוצות אלו חורגות, בפועל, מחלק מהכללים החלים על הרוב, בין אם על ידי החרגה מפורשת בהתאם לצורכיהן ובין אם בהתעלמות או "כיפוף" החוק. באוטונומיות דה-פקטו הללו, הציבור בוחר מנהיגים שהצלחתם נמדדת בהתנגדותם לחוקי המדינה הלא-נוחים להם ובהשגת מרב המשאבים ממנה. הקבוצה היחידה שאין לה אוטונומיה היא קבוצת הרוב. הצעתנו משנה את כללי המשחק ומציעה שההתאמות הנדרשות לקבוצות לא יהיו עוד נגד החוק, כי אם המודל החוקי עצמו.

מעבר לכך שהסבירות לתרחיש ההתפרקות עולה מהר מכפי שחשבנו, מתגברת גם סכנה לקריסה מהירה. כל מי שהמדינה יקרה לו, ללא קשר לדעותיו הפוליטיות, חייב לראות במניעת קריסתה מטרה עליונה וגורלית. הדבר תלוי קודם כול במתן תקווה לקבוצת אוכלוסייה עם תרומה מכרעת לכלכלה, לביטחון, להייטק, לרפואה ולאקדמיה, אשר שמה את ישראל על המפה העולמית והביאה לכך שלילדים ולנכדים של כולנו יוכל להיות כאן עתיד מזהיר.

פתרון שנותן תקווה כבר היום הוא חיוני, כי בעוד מספר שנים, זה עלול להיות מאוחר מדי. הפתרון המוצע הוא פוליסת ביטוח לכל אזרח החפץ בהמשך קיומנו כאן.

50:30:20 - מערכת הפעלה חדשה לישראל

מרכז מנור מבית יוזמה המאה

הגדרת הבעיה

בישראל ישנם ארבעה שבטים מרכזיים: דתי, חרדי, ערבי וחילוני. לכל אחד מהם זהות נפרדת, התנהלות שונה מול המדינה בהווה וחזון נפרד לגבי דמות המדינה בעתיד. בשיטה הנוכחית, הבדלים אלו פורצים את גבולות המחנה הקבוצתי ומובילים למציאות משברית שמאיימת על הזהות הלאומית המשותפת ועל קיום מערכת פוליטית וחברתית יציבה.

גם אם כמה מהשחקנים בפוליטיקה הישראלית ממשיכים לדבר על ממלכתיות ושוויון ומבקשים לקרב בין החלקים השונים בעם, הרי שבפועל, המדיניות הננקטת על ידי הממשלה הנוכחית (ולמען האמת, גם על ידי ממשלות קודמות) מושתתת על חלוקה שבטית ותגמולים קבוצתיים המוסיפים לפצל ולפלג את העם. תהליך זה לא רק מחליש את החברה הישראלית ופוגע ביכולותיה להתמודד עם אתגרים לאומיים משותפים, הוא אף מביא לאובדן החזון הציוני המשותף ולהפיכתה של ישראל ל"מדינת כל קבוצותיה".

המודל המוצע

הפתרון המוצע הינו מודל המושתת על לכידות מבנית: מודל 50:30:20 – מערכת הפעלה חדשה למדינת ישראל. עקרון ההפעלה הבסיסי של המערכת הוא "ממלכתיות מאפשרת" – שמירה על רובד משותף, מספק, בצורה איתנה ויציבה המייצרת סיפור ישראלי משותף ומכיל; ולצד זאת, מתן אפשרות למגוון צורות חיים, המזכרות ומתוקצבות על ידי המדינה אך מעוצבות על ידי הקהילות השונות במרחב הישראלי. לפי המודל הזה, ישראל לא צריכה להתפרק לשבטים אלא להסתדר מחדש בקומות: קומה יסודית לאומית משותפת (50%), המבוססת על הוגנות ושקיפות; קומה אמצעית מקומית או מגזרית (30%), המאפשרת גיוון ושונות; וקומה עליונה קהילתית, המקדמת עקרונות שיתוף וקרבה לאזרחים (20%).

מבנה הממשל: היבטים מרכזיים

הרובד הלאומי (50%) – במסגרת המודל מוצע להשאיר מכנה משותף רחב ברמה הלאומית-מדינתית, והוא יכלול לא רק את השותפות המינימלית ההכרחית למען קיום משותף אלא גם את כל המרכיבים המייצרים לכידות מבנית ובונים זהות ושייכות. הזרוע הביצועית ברובד הלאומי תכלול את שלוש הרשויות: המחוקקת, המבצעת והשופטת. ככלל, המודל אינו מבקש לכונן סדר ממשלי חדש ומהפכני. תחת זאת, הממשלה תהיה חייבת להתחדש באופני הפעולה שלה, כגון

בחלוקת התקציב ובהאצלת סמכויות; לשנות את מדיניותה ביחס לקבוצות השונות באוכלוסייה; ולבצע התאמות מבניות רבות כך שתתאים לחלוקת האחריות לפי המרחבים השונים. ככלל, המוסדות שברובד הלאומי יהיו אחראים על הסדרת "כללי המשחק" הדמוקרטיים, היחסים בין הרשויות וסוגיות הליבה שאינן ניתנות לביזור והאצלה לרובד המקומי והקהילתי.

הרובד המקומי (30%) – בלב הרובד המקומי ניצבת הרשות המקומית – הגוף שנמצא במגע יום-יומי עם האזרחים ושמחווה חוליה מקשרת בין הפרט לבין הממשל המרכזי. רשות זו אמונה על הבטחת שירותים מיטביים לתושב שבתחומה, חיזוק תחושת השייכות של הפרט והעצמת המעורבות הפוליטית-אזרחית שלו. המודל מבקש לחזק את המנגנונים המאפשרים האצלת סמכות תקציבית לרשויות המקומיות משרדי הפנים והאוצר, לחזק את כוחן של ועדות סטטוטוריות מקומיות ולהניע תהליכי הבראה מהותיים במנגנון הפוליטי ברשויות למען חיזוק הדמוקרטיה המקומית. כמו כן, היוזמה מבקשת לחזק זהויות קהילתיות מגוונות באמצעות אותם תקציבים וסמכויות שיועברו לרשות המקומית, כמו גם לזו הקהילתית.

הרובד הקהילתי (20%) – לרובד זה כמעט ואין כיום מוסדות רשמיים, אך הוא בעל פוטנציאל רב לחיזוק תחושת השייכות והאחריות של תושבי המרחב. כדי למסד את הרובד הקהילתי מוצע להקים מינהלים קהילתיים ברחבי המדינה, בדומה למודל הקיים בירושלים. בראש המינהל הקהילתי יעמוד ועד מנהל נבחר, ולצדו יפעל דרג מקצועי שימונה במכרז על ידי נציגי עירייה והוועד המנהל. המינהל יספק שירותים מקומיים וקהילתיים בתחומים שונים (כגון – פנאי, רווחה, חינוך בלתי פורמלי, זהות דתית, מסורתית וחילונית, תכנון ותכלול שירותים עירוניים ברמה הקהילתית); יפתח חיי קהילה ופלטפורמות ליוזמות קהילתיות; ייצג את האינטרסים של הקהילה ויתחזק קשר רציף מול הרשות המקומית.

חוקה לישראל

במסגרת המודל ישנה שאיפה לחוקה רחבה ושלמה. עד שתיווצר היתכנות לכינון מסמך שכזה, מוצע מהלך של חקיקת חוקי יסוד העוסקים בזכויות האדם, ערכי היסוד של המדינה, מוסדות המדינה וסדרי המשטר. במסגרת מהלך זה, מבוקש לייצר בתחילה חבילת חקיקה הנוגעת להסדרת מערכת היחסים בין הרשויות וכן תיקון ל"חוק יסוד: הלאום" בשילוב מגילת העצמאות.

סוגיות ליבה

חינוך: היוזמה מבקשת לשנות את מבנה החינוך בישראל, ללא ביטול הזרמים הקיימים, אלא על ידי חלוקה של המשאבים, התקציבים והתכנים לפי העיקרון של 50:30:20 על פי המודל, 50% יהיו משותפים לכל התלמידים במדינה, 30% ייקבעו לפי החלטת כל זרם חינוך ו-20% ייקבעו לפי החלטת הנהגת בתי הספר – הנהלה והורים. מודל זה יבטיח שכל תלמידי ישראל ילמדו תכנים ליברליים – הכשרתיים וזהותיים גם יחד – אשר יעצבו סיפור ישראלי משותף ויסייעו לכלל בוגרי מערכת החינוך להשתלב בשוק העבודה ובחברה הישראלית. לצד הסיפור המשותף שהיוזמה

מבקשת לעצב, ייהנה כל זרם חינוכי מתקציבי מדינה אשר יסייעו בהעמקת הזהות והמורשת הייחודיים לו. בנוסף, 20% מהתקציב ותחומי הסמכות והאחריות יעברו לידי הנהלת בית הספר והנהגת ההורים כיחידה קהילתית.

שירות צבאי: המודל המוצע מבוסס על התפיסה שלפיה שירות לכולם הוא יעד וערך ישראלי ראשון במעלה, הנמצא ברובד הלאומי המשותף, ובעיקר – הוא צורך בעל משמעות מעשית קריטית בעתיד הנראה לעין. לכן, בשלב הראשון והמידי, היוזמה מבקשת למצות את פוטנציאל הגיוס הישראלי באופן המקסימלי בתוך הריאליה הפוליטית והסוציולוגית בישראל של שנת 2024. לצד זאת, בעתיד, לשם השתתפות מירבית של כלל הקבוצות בישראל בהגנה על ביטחון המדינה ותרומה לקיומה בשלל הזירות, מוצע ליצור אפשרויות שירות שונות שתנהלנה באופן המותאם לצרכים השונים ולקהילות הישראליות המגוונות, לפי מודל 50:30:20.

זהות יהודית: המודל מבקש להרחיב את תפיסת היהדות מדת הלכתית בלבד לתרבות מכוונת זהות עשירה ומגוונת. בהתאם, מוצע במודל לבזר ככל הניתן לרשויות אזוריות ומקומיות ולגופים קהילתיים את עיצוב הזהות הפרטית והקולקטיבית ואת ניהול הפרקטיקות הדתיות, ולהותיר ברובד הלאומי רק את האחריות על סוגיות שבהן הכרעה מבוצרת ומגוונת מדי עלולה להביא לפיצול לעמים נפרדים או למדינות שונות (למשל, בשאלה מי יכול להיות מוכר כיהודי). מהלך כפול זה, של ביזור מוגבר לצד שמירה על מספר עקרונות יסוד משותפים ואיתנים, יאפשר שגשוג של קהילות מגוונות שתתאחדנה סביב מספר נושאי יסוד, וכן שיח לאומי בריא והוגן יותר, כך שהיהדות תוכל להפוך למשאב של סולידריות במקום גורם מפלג, לנכס ולא לנטל. בדרך זו יתחזק הסיפור המשותף לכלל אזרחי ישראל, כמו גם הזהות הפרטיקולרית המשתנה מאדם לאדם. הדברים האמורים כאן לגבי היהדות, רלוונטיים גם לזהויות ולדתות אחרות.

תקציב

הנחת המוצא היא כי מודל התקצוב של הפעילות הציבורית, הכולל גם את אופן מימונה וגם את כללי ההוצאה, אמור לשמש תמונת מראה של מדיניות הממשלה. על כן, התקציב יהיה מותאם לתפיסה המחזקת חוזה חברתי חדש של ממלכתיות מצד אחד, וביזוריות אחראית לצד עידוד מגוון מן הצד השני. היוזמה ממליצה להקצות משאבים משמעותיים מהרובד הממשלתי לרובד המקומי, וזאת באמצעות העברה של מרבית המיסים העקיפים שגובה המדינה ושריונם כהכנסות מיועדות לרשויות. כמו כן, מוצע לקבוע בחוק כי הכנסות ממע"מ ומס קנייה יועברו מדי שנה, טרם העברתן לקופת המדינה, ישירות אל הרשויות המקומיות במנגנון חלוקה קשיח שיתואר בחוק. הרובד הקהילתי יהיה מתוקצב ממקורות הרובד המקומי ובהתאם לכללים שייקבעו על ידו, ללא אפליה במתן תקציבים לקהילות השונות. הקמת המוסדות הקהילתיים תלווה בכינון קריטריונים לתקצובם בהתאם להיקף הפעילות שלהם והשירותים שהם מספקים, ובכפוף לכללים שיבטיחו ניהול תקין.

למה עכשיו?

"שני משברי עומק מלווים את ישראל בשנים האחרונות, והם אפיינו אותה גם בערב 7 באוקטובר: משבר הלכידות – בינינו לבין עצמנו, ומשבר המשילות – בינינו לבין המדינה ומוסדותיה. שניהם עומדים בפני עצמם אך בה בעת גם מזינים ומשלימים זה את זה.

בנייה מחדש של המערכת הפוליטית, הממשלית והחברתית של ישראל דורשת מערכת הפעלה חדשה, אנחנו קוראים לה. 50:30:20 מערכת הפעלה העומדת על בסיס ישראלי משותף המחייב את כולנו, לצד ניצול יכולות ומאפיינים של השלטון המקומי, המגזרי והקהילתי לעצב את חייו של הפרט על פי תפיסת עולמו הייחודית ולהעניק מענה מהיר, יעיל ואפקטיבי.

מודל זה מבטא תקווה גדולה. לא נואשנו מן המשותף; לא מאסנו בריבוי דעות וסגנונות חיים. אנו מאמינים בסיפור הישראלי המשותף, ולצד זאת מכבדים את השוני. איננו רוצים להתפצל לקנטונים או להיפרד מחברים או בני משפחה המצויים במחוז גאוגרפי או רעיוני רחוק משלנו. הסיפור הישראלי, מבחינתנו, רחוק מלהסתיים. עוד ארוכה הדרך ורבה העבודה, אך אנו מאמינים כי המודל שהצענו הופך את המשימה המתגרת שלפנינו – לאפשרית".

שותפות ישראלית חדשה:

ההיבט המעשי של מבנה ממשל חדש לישראל

תנועת "אנחנו"

הגדרת הבעיה

המבנה המשטרי בישראל – המבוסס על מודל "כור ההיתוך" מימיה הראשונים של המדינה – אינו מכיר חוקית בשונות בין תתי-הקבוצות בחברה הישראלית ובשוויון ביניהן. כתוצאה מכך, בעיקר מאז שנות ה-80 של המאה ה-20 תתי-הקבוצות השונות ניסו להגן על ערכיהן וזהותן באמצעות הפעלת כוח בשדה הפוליטי, בשדה המשפטי או ברחוב. הדבר הוביל למשבר פוליטי-משטרי הולך ומעמיק, שמאופיין בניסיון של הממשל להכריע הכרעות קולקטיביות בסוגיות ערכיות וזהותיות. כך הועצמו במשך השנים המחלוקות והמאבקים בין הקבוצות בחברה הישראלית, וכך נוצר מצב שהמרכז הפוליטי בישראל, אף שהוא מהווה רוב, מתקשה להקים קואליציות יציבות.

המודל המוצע

המודל מבקש לייצר תשתית חוקתית שתאפשר לחברה הישראלית להפריד את ליבת המחלוקות בנושאי הזהות משאר עיסוקי הממשל וליצור קואליציות רשתיות חדשות שיחברו בין קבוצות ממוגזרים שונים.

לשם כך מוצע:

- **כינון ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית ניטרלית"** – המשטר בישראל ימשיך להיות דמוקרטי ויתבסס על עקרונות החירות והשוויון, בצירוף רוב יהודי בקרב אזרחי ישראל וסמלים ממלכתיים יהודים. לצד זאת, מעמדה של ישראל כמדינה ניטרלית יאפשר לכל הקבוצות החילוניות והדתיות בחברה לממש את אורח חייהן בחירות מלאה ובשוויון זכויות. המדינה תתבסס על שוויון זכויות אזרחי, לא תעניק זכויות יתר לאף קבוצה ולא תכפה נורמות דתיות או חילוניות.
- **הקמת קהילות א-טריטוריאליות** – כל קבוצת אזרחים, שגודלה יוסכם בחוקה העתידית (למשל, 6%-7% מהחברה), תוכל להתאגד לקהילה אזרחית ולהעניק לחבריה שירותי דת, תרבות וחינוך לערכים ללא קשר למקום מגוריהם. כל אזרח יהיה מחויב להשתייך לקהילה לפי בחירתו, בנוסף להשתייכותו למדינה ולמוסדותיה. עבור אזרחים שירצו להימנע מלשייך את עצמם לקבוצה כל שהיא, תוקם קהילה אזרחית כללית, נטולת מאפיינים ייחודיים.

מבנה הממשל: היבטים מרכזיים

הממשל הכללי הארצי – יכולול רשות מבצעת במודל חצי-נשיאותי, רשות מחוקקת בעלת שני בתים (בית עליון עם שיטת בחירות אזורית-קהילתית ובית תחתון עם שיטת בחירות ארצית-מפלגתית) ורשות שופטת בעלת יכולת ביקורת שיפוטית חוקתית על הרשות המבצעת והמחוקקת. מבנה זה של הממשל הכללי צפוי לייצג, לראשונה בישראל, אינטרסים אזוריים ולמנוע את התופעה של קבוצות קטנות הכופות את רצונן על הרוב באמצעות איום בפירוק הקואליציה. לממשל הכללי יהיו סמכויות בעיקר בנושאי מדיניות ממלכתיים (כגון – תחבורה, בריאות, ביטחון, רווחה) לצד סמכויות מוגבלות בנושאי הזהות.

מועצת האשכול הישראלי – נושאי זהות (דת, תרבות, חינוך לערכים) – יוסדרו באמצעות "מועצת האשכול הישראלי". המועצה תכיל נציגים מכל הקהילות האזרחיות על פי גודלן, ותפקידה יוגבל לאישור או דחייה של תוכניות הממשל הכללי בנושאי הזהות באמצעות הליך הצבעה ברוב רגיל. יחד עם זאת, עצמאותן הרשמית של הקהילות תאפשר לכל אחת מהן לקבל או לדחות את החלטות המועצה או הממשל המרכזי ולשאת בעצמן בעלויות התקציביות הנגזרות מהחלטתן.

הקהילות האזרחיות העצמאיות – בחירתם של האזרחים תניע את הקמתן של קהילות אזרחיות, אשר יספקו לכל אזרח המשתייך אליהן אורח חיים מותאם בנושאי זהות. נושאים אלה כוללים את שירותי התרבות, הדת והחינוך לערכים. אחת לשנה תיקבע נקודת זמן שבה אזרחי ישראל יוכלו לעבור בחופשיות בין הקהילות האזרחיות השונות. קהילות אלה יהיו א-טריטוריאליות והן תספקנה שירותים לחבריהן ללא קשר למקום מגוריהם.

הרשויות המקומיות אינן גורם דומיננטי הנדרש לרפורמה מקיפה במודל, והן משמשות בעיקר ערוץ ביצועי נוסף שדרכו בא לידי ביטוי הפתרון המערכתי-מדינתי. לצד זאת, מודגש ביוזמה כי גם ברמה המקומית תידרש הפרדה בין סוגיות ממלכתיות ובין סוגיות זהות. הדבר יאפשר להנהגות של הרשויות המקומיות, בעיקר בערים מעורבות, ליצור קואליציות רשתיות ולאתר מרחבי פשרה. כך למשל, בין היתר, מוצע במודל שבנוסף למועצת העיר הקיימת (שתעסוק בנושאים ממלכתיים-מקומיים) תוקם "מועצת האשכול הישראלי המקומי", שתעסוק בנושאי זהות. המועצה תוקם בכל רשות מקומית או באגד רשויות מקומיות קטנות. האשכול יורכב על פי שיטת הצבעה שתיקבע בחוק ותשקף את גודלן היחסי של הקהילות האזרחיות השונות בשטחה המוניציפלי של הרשות המקומית.

חוקה לישראל

יישומו של המודל דורש כינונה של חוקה חדשה בישראל אשר תחליף את מנגנון חוקי היסוד ותגדיר את ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית ניטרלית". החוקה תכלול קביעות מפורטות בנוגע למבנה הממשל החדש ולכל סעיפי הליבה שלו, וכן עיגון של מגילת זכויות אדם, ברוח מגילת העצמאות והכרזת זכויות האדם של האו"ם.

סוגיות ליבה

חינוך – הפעלת המודל במיטבו, לאחר תקופת מעבר, תהיה כרוכה בביטול ארבעת זרמי החינוך הקיימים, מפני שלא יהיה בהם עוד צורך. משמע שהמחיצות הפנימיות במטה משרד החינוך יתבטלו, ובהתאמה גם המחיצות בין האוכלוסיות יוסרו. השונות בחינוך תבוא לידי ביטוי במנגנון החינוכי של הקהילות האזרחיות, או בתוכניות לימוד ייחודיות שעליהן תחליט ההנהלה המאוחדת של משרד החינוך הכללי בפיקוח האשכול הישראלי. בכל הנוגע לתוכניות הלימודים בנושאי זהות, הללו ייכתבו על ידי משרד החינוך אך יאושרו על ידי מועצת האשכול. לאחר מכן, כל קהילה תהיה רשאית לדחות תוכנית לימודים מוצעת או לפתח תוכנית לימודים מקבילה בהתאם לשיקולים ערכיים ותקציביים.

שירות צבאי – כל אזרחי ישראל יקדישו מספר שנים מחייהם לטובת הכלל, ובמהלכם לא יעבדו לפרנסתם ולא ילמדו מקצוע. המודל המועדף על המדינה יהיה שירות בצה"ל או בשירות לאומי-אזרחי. במקביל, בשל אילוצי המציאות, יתקיימו מסלולים משניים נפרדים שיאפשרו לאזרחים לתרום לחברה בתחומים שנויים במחלוקת. מסלולים אלה יהיו פתוחים באופן שווה בפני כל האזרחים וידרשו עמידה בתנאים קשיחים ומחמירים.

זהות יהודית – הזהות היהודית תעוגן בקיומו של רוב יהודי במדינה ובהכרה בחוק השבות ובסמלי המדינה הממלכתיים. לצד זאת, מבנה הממשל המוצע במודל יכלול הפרדה קטגורית-מוסדית בנושאי זהות בין הקהילות לבין המסגרת האזרחית-דמוקרטית של המדינה, באופן שמקטין את פוטנציאל החיכוך ביניהם ומייצר שותפות אזרחית שווה בין הלאום היהודי וכלל הקבוצות הדתיות, החילוניות והלאומיות בחברה הישראלית. לצד זאת, באמצעות תקציב שוויוני, המדינה תעודד את הקהילות לממש את הזהות שלהן בהתאם להשקפת עולמן. ההפרדה הברורה בנושאי הזהות תעוגן גם בחוקה החדשה. "חוק יסוד: ישראל מדינת הלאום של העם היהודי", הקיים כיום, יבוטל. במקומו, החוקה תעגן את מעמדה של ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית ניטרלית", ויופיעו בה סעיפים שאוסרים על הרשות המבצעת לעסוק בנושאי דת, מסדירים את ביטולם של מוסדות הדת הממשלתיים הקיימים ומעבירים את הטיפול בשירותי דת לקהילות האזרחיות.

תקציב

התקציב ישקף את ההיגיון המסדר של מבנה הממשל המוצע. במסגרת התקציב יבואו בחשבון הן הצרכים המאוחדים של האוכלוסייה ושל יעילות עבודת הממשל, והן צורכי הקהילות השונות. התקציב הממלכתי של הממשל הכללי ושל הקהילות האזרחיות יחושב על בסיס הקצאה שוויונית לכלל אזרחי ישראל. כל קהילה אזרחית תקבל את חלקה על פי גודלה. קהילה תהיה רשאית לגבות מס נוסף מהמשתתפים אליה למימון הפעילות הנדרשת בעיניה בנושאי הזהות (דת, חינוך, תרבות) מעבר להקצאה הממשלתית.

למה עכשיו?

"אין ספק כי היקפי השינוי הנדרשים לקידום חזון התנועה מחייבים שינוי אידאולוגי עמוק בקרב כלל הקבוצות בחברה הישראלית. כך למשל, הציבור הדתי-לאומי יצטרך להיות נכון להכיר בישראל כמדינה ניטרלית מבחינת הפרקטיקה הדתית, השמאל הישראלי יצטרך להחליף את אידאולוגיית כור ההיתוך, והן הימין והן השמאל יצטרכו להסכים על פתרון חדש בסוגיה הפלסטינית. אם כן, אין מדובר במודל שניתן לאמצו באחת, כי אם בתהליך שמימושו עשוי להתארך עד כדי מספר עשורים. על כן, עמדת התנועה היא שיש להתחיל לקדם את חזון שותפות ישראלית דרך החברה האזרחית ולא הפוליטיקה המפלגתית, כדי לשכנע את הציבור הישראלי הרחב לאמצו. זוהי ליבת המאמץ של 'אנחנו' כתנועת שטח אקטיביסטית.

אנו מאמינים כי מודל זה, על שלל המוסדות והמנגנונים החדשים שלו, יעצור את התפוררותה של החברה הישראלית, יעצב חוזה חברתי חדש המאפשר לכל הקבוצות בחברה לנהל את חייהן בצורה מוגנת – על פי תפיסת עולמן מצד אחד ובהתאם לעקרונות השוויון מצד שני – ויגביר את האוטונומיה של הפרט. לצד אלה, תתחזק מאוד יציבותו של הממשל המרכזי ותסתיים תופעת הכוח העודף הניתן למפלגות קטנות".

סיפור חדשישן - חוזה חברתי עדכני

מרכז שטוב

הגדרת הבעיה

בשנים האחרונות החברה בישראל אפופה במתחים ושסעים פוליטיים. אלו הובילו, בין היתר, לרצף של סבבי בחירות ולהחרפת המתיחות בין שני המחנות הפוליטיים המרכזיים (המחנה המזוהה עם מאפיינים שמרניים, דתיים, ימניים ולאומיים, והמחנה המזוהה עם מאפיינים ליברליים, חילוניים, שמאלניים וקוסמופוליטיים). בלב הוויכוח על דמותה וצביונה העתידי של מדינת ישראל, נטוע החשש של כל מחנה מפני זולתו כי זה יעצב את מדינת ישראל על פי אמונתו הוא. הלך הרוח השורר כיום במחנות השונים בחברה מגלם חשש הדדי מבוסס, שלפיו הופר האיזון הדק והשברירי שנטווה וטופח לאורך השנים, במידה כזו שהרקמה העדינה שצמחה מכוחו, ושאפשרה קיום משותף של קבוצות בעלות אמונות שונות – מתחילה להיפרם.

אחד הגורמים המשמעותיים ביותר לחשש מפני שינוי צביונה של מדינת ישראל הוא הגידול הדמוגרפי המשמעותי של החברה החרדית, בשיעור של כ-4% בשנה, הגידול המהיר ביותר בהשוואה למדינות המפותחות. הדבר משפיע, בין היתר, על התעצמות כוחן הפוליטי של המפלגות החרדיות, וזה בתורו מעורר בקרב חלקים גדולים בחברה הישראלית חשש מפני כפייה דתית וחרדה גוברת מפני השלכותיהם של התהליכים המתרחשים בחברה הישראלית. הסדר החברתי הקיים, המבוסס על מכתב הסטטוס-קוו ההיסטורי – מתערער ונשחק. נושאים כמו חינוך, שבת במרחב הציבורי ומוסד הרבנות בהקשר המעמד האישי – הופכים לסלעי מחלוקת, ושאלת העתיד המשותף במדינת ישראל הופכת רלוונטית מתמיד.

המודל המוצע

היוזמה אינה קוראת ליצירת סדר ממשלי חדש, אלא מבקשת להתמקד בניסוח הסדרים בכמה סוגיות קונקרטיות אשר הכרחיות לקיום המשותף של הציבור החרדי והציבור הכללי בישראל ולהפחתת המתח החברתי והפוליטי. בסוגיות אלה – הנוגעות לתחומי התעסוקה, השירות הצבאי, המעמד האישי, המרחב הציבורי והחינוך – מוצעים מתווים לעדכון ההסכמים הקיימים ולהתאמתם למציאות המתחדשת.

מתווים עיקריים

תעסוקה – היוזמה מציעה מתווה שמטרתו גידול בשיעור התעסוקה של גברים חרדים, תוך ניסיון לתת מענה לאינטרסים המשותפים לחברה החרדית וליתר החברה בישראל, הן ברמה הערכית והן ברמה הכלכלית, ותוך צמצום החשש של החברה החרדית מפני פגיעה בזהותה. ההצעה המרכזית מבקשת לשנות את מבנה תמיכת המדינה בכוללי האברכים, כך שבפני אברך חרדי לאחר נישואיו תעמודנה שתי אפשרויות:

1. לימודים במסגרת "כולל" רגילה עם מלגה מצומצמת;
2. לימודים ב"כולל" ייעודי, המזכה במלגה מוגדלת של כ-4,000 ₪ או 2/3 משכר המינימום – לתקופה מוגבלת של חמש שנים בלבד.

הלימודים בכולל הייעודי יהיו במסלולים מובנים שונים (הוראה, רבנות, דיינות, ר"מ בשיבה ומקצועות תורניים שונים). במשך ארבע השנים הראשונות יהיה רשאי האברך להקדיש את עתותיו ללימודי הקודש. בשנה החמישית יהיה עליו לשלב במקביל מסלול הכנה לעולם התעסוקה. גם כאן יהיה באפשרותו לבחור בין שנת הכנה ללימודים אקדמיים לבין הכשרה מקצועית הכוללת לימודי אנגלית. עם סיום לימודיו בהצלחה ועמידה ביעדים ובמבחנים הנדרשים, אברך שבחר במסלול ההכנה ללימודים אקדמיים יהיה זכאי לתעודה תורנית שמעמדה יהיה אקוויולנטי לתואר ראשון, לצורך משרות ציבוריות שבהן נדרש תואר ראשון כללי.

התועלת הכלכלית של המודל היא ביצירת מעבר מסודר ומתוכנן מלימודים בכולל לשוק התעסוקה, ובגיל צעיר יחסית. במקום תהליך מעבר איטי ומתמשך, יהיה להקדים את יציאתם לתעסוקה של כמעט 40% מכלל הגברים החרדים לגיל 28 לאחר רכישת הכשרה מקצועית. בטווח הארוך, היציאה המוקדמת לתעסוקה תשפיע הן על היכולת לרכוש הכשרה אקדמית ותעסוקתית טובה יותר והן על יכולת השתכרות טובה יותר. היציאה לתעסוקה תהפוך אפוא מתהליך של "בדיעבד" לתהליך "לכתחילה" מתוכנן וסדור. היא תצמצם את שיעורי העוני בחברה החרדית ותגביל את משך הזמן שבו האברך תלוי בקצבאות נוספות.

שירות צבאי או אזרחי – היוזמה מצביעה על "הזדמנות למפגש אינטרסים" בסוגיית השירות הצבאי בין החברה החרדית ליתר החברה בישראל, כל עוד לא יהיה ניסיון לפגוע בזהותם החרדית של המתגייסים ובתנאי שגיוסם של יפגע במעמדם של בני הישיבות ש"תורתם אומנותם". לשם כך מוצעים כמה אפיקי פעולה:

1. הקמת "ישיבות שילוב" לצעירים בגיל גיוס שאין תורתם אומנותם, אשר ישלבו לימודי תורה יחד עם שירות צבאי במסגרת הישיבה. משך השירות בישיבות לא יפחת מזה של שירות צבאי סטנדרטי, ותנאי השירות יושוו ככל הניתן לזה של שירות צבאי עורפי.
2. הרחבת אפשרויות השירות האזרחי – מוצע ששירות אזרחי יוכל להוות תחליף לשירות צבאי כבר מגיל 17 עבור בחורי ישיבה שאין תורתם אומנותם. אלו יוכלו להצטרף למסגרת ישיבתית ייעודית שתשלב שירות אזרחי-ביטחוני (במטרה, מד"א וכו') או שירות אזרחי-חברתי (בעמותות וארגוני חסד) בשילוב מסגרת לימוד תורנית.

3. הרחבת הלגיטימציה מההנהגה החרדית למסגרות תורניות המשלבות שירות צבאי-קרבי, כגון – ישיבות הסדר חרדיות ומסגרות צבאיות טכנולוגיות לבוגרי ישיבות.

פרהסיה ומרחבים משותפים – המאבק על זהות המרחב הציבורי במדינת ישראל בא לידי ביטוי במספר תחומים, והבולטים שבהם: שבת והפרדה מגדרית. גם מאבק זה הוא תולדה של הקונפליקט המובנה בין שני חלקיה של הגדרת המדינה כ"יהודית" מצד אחד ו"דמוקרטית" מצד שני. המתווה מבקש להציע פתרון שבו המדינה כישות ממלכתית תיוותר מדינה יהודית באופייה (כלומר, פעילות הקשורה למדינה ובמימונה תמשיך להתנהל על פי רוח הסטטוס-קוו), אך לאזרחיה תהיה חירות רבה יותר לנהוג כפי השקפת עולמם וצו מצפונם. על מנת לצמצם את החשש ההדדי מכפייה דתית או חילונית, ומתוך הבנה שהרשות המקומית מתפלגת לפי ייצוג המשקף את אופי האוכלוסייה המתגוררת בה, מוצע להעביר סמכויות מהשלטון המרכזי אל הרשויות המקומיות לקביעת נורמות מותאמות לאוכלוסייה, ומימון באמצעות השלטון המקומי. כך, כל רשות מקומית תקבע עבור עצמה כיצד לנהל את המרחב הציבורי, ואם תרצה להפעיל שירותים שאינם קיימים כיום מתוקף המצב המשפטי או הסכם הסטטוס-קוו (דוגמת תחבורה ציבורית בשבת או מופעים בהפרדה מגדרית), היא תממן זאת מהקופה המקומית. השלטון המקומי, המכיר את הרגישויות הקיימות בכל אוכלוסייה ומנהל אותן מקרוב, יוכל לקבל החלטות שיאפשרו לשמור על האיזון בין הקבוצות תוך מתן מענה לצרכים הייחודיים של כל קבוצה מבלי לפגוע במרחב הציבורי של כל עיר ויישוב. כך דיון במקרה פרטני באזור מסוים בארץ לא יהווה זרז לסערה ציבורית חוצת מגזרים המאיימת לפלג את העם, אלא יהפוך לדיון נקודתי שניתן לפתור ברמה המקומית.

חינוך – היוזמה מציעה מתווה ולפיו תחוקק חקיקה המענגת את עצמאותו החינוכית והתקציבית של החינוך החרדי, ו"בתמורה" תוסר ההתנגדות של הממסד החרדי להכנסת לימודי אנגלית ומתמטיקה למוסדות החינוך החרדי לבנים ולפתיחת מוסדות ממ"ח נוספים בריכוזים חרדיים. הנחת המוצא היא שאם תצומצם תחושת האיום החרדית מפני פגיעה בעצמאותו הזהותית של החינוך החרדי, תתאפשר פתיחות הצהרתית ומעשית לפתרונות המעודדים לימודי חול במסגרות החרדיות. "הפתרון, אומנם, מצטמצם לתלמידי כיתות א'-ח' ואיננו מתייחס לגילים מבוגרים יותר, אך תהיה בו משום התקדמות ניכרת לקראת נכונות לקניית כלים חינוכיים מעודדי תעסוקה".

חוקה לישראל

היוזמה מתייחסת בקצרה לצורך בחוקה פורמלית – או לכל הפחות חוקי יסוד קשיחים – אשר יעגנו את ההסדרים המוצעים כך שלא יהיו נתונים לשינוי על ידי אחת הקבוצות ככל שזו תשיג רוב מקרי בבחירות. היוזמה אינה מתייחסת לצורך בעיגון חוקתי של הערכים הדמוקרטיים (כגון שוויון וזכויות הפרט), אך היא מזכירה אותם כעקרונות אשר ינחו בפועל את ההסדרים החדשים ואת מערכת היחסים בין הקבוצות.

למה עכשיו?

"המתיחות בין המחנות איננה חדשה, אך מאז הקמתה של ממשלת נתניהו השישית נראה כי המתיחות והמאבק שבעקבותיה הולכים ולובשים ביטויים חריפים יותר של חוסר סולידריות וחוסר סובלנות. נשמעו אף קולות שלפיהם הקיץ הקץ על סיכויי המדינה להתקיים כמדינה דמוקרטית בעלת כלכלה משגשגת, וכי ללא צעדים דרמטיים תימצא המדינה בסכנת התפרקות.

אנו ניגשים להצעות פתרון מתוך גישה צנועה, אשר מגמתה המתוחמת היא להידרש אך ורק להיבטים קונקרטיים שאנו תקווה כי בכוחם לאפשר את המשך קיום החיים המשותפים עם החברה החרדית במדינת ישראל; היבטים אשר אי-הידרשות להם, סופה שתוביל חלילה ל'חלוקת בית ישראל לשניים'".

הקריאה המשותפת העולה מן היוזמות

ארבע היוזמות שגובשו במסגרת הפרויקט נוגעות בשאלת הקשר בין המציאות הרב-שבטית בישראל לבין מבנה ופעולת השלטון, מתוך ההכרה בכך שהמבנה השבטי – על פערי הערכים הגלומים בו – הינו המחולל העיקרי של המשבר הפוליטי והחברתי, שהגיע לשיאו סביב סוגיית הרפורמה המשפטית.

כל היוזמות מזהות את מקומה הדומיננטי של הזהות היהודית, על שלל פרשנויותיה, כמרכיב מרכזי בתפיסתם של רוב אזרחי ישראל.

יחד עם זאת, מניתוחי היוזמות עולה כי במרוצת הזמן הזהות היהודית הפכה ממחברת למפרידה, וכיום היא מהווה יסוד מרכזי לשסע הקורע את החברה הישראלית – שכן לתפיסת הזהות, ולפרשנויות השונות שכל קבוצה מעניקה לתפיסה זו, יש השפעה ישירה על מימושם של ערכים אחרים, כגון שוויון וזכויות הפרט.

בהמשך לכך, כל היוזמות מסכימות כי המשך המציאות הנוכחית, ללא שינוי במבנה הממשל או בהסדרים בין הקבוצות בישראל – צפוי להביא להתפוררות חברתית ולהידרדרות כלכלית וביטחונית, עד כדי סכנה להמשך קיומה של מדינת ישראל.

מדינה אחת - יהודית ודמוקרטית

כל היוזמות מבקשות להשאיר את ישראל כמדינה אחת. על אף ההבדלים בין התפיסות, שוררת הסכמה בדבר הצורך לשמור על מסגרת משותפת ומרחבי פעולה משותפים. מתבקשות, אם כן, רמות שונות של הפרדה – אך לא היפרדות.

צריך "לצאת מהוורידים"

העיקרון המרכזי המשותף לכל היוזמות הינו "יציאה מהוורידים" של כל קבוצה לגבי רעותה והפחתת החיכוך בין הקבוצות. היוזמות מציעות, כל אחת בדרכה ועל פי אופייה, מתן עצמאות לכל קבוצה או קהילה¹ בתחומים בעלי אופי ערכי וזהותי, תוך הקטנה ניכרת של הדרישה לאחידות והשאת מרחבים ניכרים להחלטות מקומיות – זרמיות וקהליות.

הכרה מבנית בשונות הקבוצתית

בלב היוזמות מצויה ההכרה שקיים מתח רב בין זהות קולקטיבית חזקה, כמדינה יהודית ודמוקרטית, לבין השתייכות זהותית לקהילות ולקבוצות בעלות ערכים שונים. לכן, דווקא מתוך השאיפה לאפשר חיים משותפים, כל היוזמות מבקשות להכיר בשונות הקבוצתית ולאפשר את ביטוייה

¹ המושג "קהילה" משמש אצל היוזמות השונות בתפקידים שונים: מקהילה כהתארגנות תושבים בתוך רשות מקומית, ועד קהילה כקבוצת זהות ברמה הלאומית.

מבנית ותקציבית. כל אחת מהיוזמות מציגה חלוקה אחרת לקבוצות או קהילות על בסיס גאוגרפי וערכי. כל יוזמה מגדירה אילו תחומי חיים תנהל כל קבוצה בנפרד ואלו ינוהלו ברמה הכלל-מדינתית, באופן משותף.

העברת סמכויות לרמה המקומית והקהילתית

כל היוזמות מבקשות להרחיק סמכויות בהחלטות הנוגעות למחלוקות זהותיות מהשלטון המרכזי לשלטון המקומי או למרחב הקהילתי, כך שכל קהילה תוכל לנהל את חייה בתחומים רבים יותר על פי דרכיה ואופייה.

הפרדה לפי תחומי חיים וקבוצות זהות

כל היוזמות מגדירות תחומי חיים שבהם צריכה להיות הפרדה על פי קבוצות זהות או השתייכות קהילתית (למשל – חינוך, תרבות, דת) ותחומי חיים אחרים אשר רצוי לנהל באופן משותף (למשל – חוץ וביטחון). כך למשל, כל היוזמות מבקשות להגדיר מרחבים משותפים ונפרדים בתחום החינוך ולהרחיב באופן ניכר את האוטונומיה המקומית-קהילתית בתחום זה.

תקצוב: שוויון ואחריותיות

היוזמות מבקשות לקדם תקציב שוויוני ואחיד (פר נפש) בנושאי זהות (חינוך, תרבות, דת, מרחב ציבורי), ובמקביל לפתח מנגנוני גבייה ותקצוב פנימיים אשר יתבססו על התעדוף של כל קהילה ועל הנכונות של חבריה לשלם על אותן העדפות.

ארבע חלופות: ארבע הצעות לרמות שונות של הפרדה, אך לא היפרדות

יוזמה אחת – שהציעו קנדל וצור – מעמידה פתרון קצה בדמות פדרציה של שלוש "אלומות" (יהודית-ליברלית, תורנית-לאומנית ואלומת "כל תושביה"), המנהלות את ענייניהן ותקציביהן בעצמן.

יוזמה שנייה – שהציע מרכז מנור – מבקשת להאציל סמכויות, תקציב ואחריות מהשלטון למישורים נוספים על פי כלל האצבע: 50% שייך לרובד הכלל-מדינתי, 30% לרובד המקומי (הרשות המוניציפלית או זרם החינוך) ו-20% לרובד הקהילתי.

יוזמה שלישית – מבית תנועת "אנחנו" – מציעה מודל של הפרדה אנכית בין כלל הנושאים האזרחיים לנושאים החינוכיים והזהותיים לאורך כל רמות השלטון, תוך מתן אוטונומיה קהילתית ניכרת בנושאי זהות.

יוזמה רביעית – מבית מרכז שטוב – מתמקדת בסוגיות הנוגעות למגזר החרדי וליחסיו עם המדינה ועם קבוצות אחרות בחברה, ומציעה ששאלות הנוגעות לצביון המרחב הציבורי לא יידונו ברמה הארצית אלא יעברו להכרעה ברמה המקומית.

טבלאות מסכמות: השוואה בין מרכיבי היוזמות

הסיבה למשבר

קנדל וצור	מנור	אנחנו	מרכז שטוב
שתי סוגיות המאיימות על המשך קיומה ושגשוגה של מדינת ישראל: הראשונה, עיוות כלכלי כתוצאה מקבוצות שמקבלות החלטות בעלות השפעות פיסקליות משמעותיות ומתמשכות שהן לא מתכוננת ולא יכולות לממן. והשנייה, פערים ערכיים בלתי ניתנים לגישור הגורמים למאבק זהותי מתמיד.	משבר הלכידות ומשבר המשילות: חלוקה חברתית לשבטים שבאה לידי ביטוי במבנה התקציב ובהסדרים ייחודיים, לצד היעדר אתוס משותף ומערכת ציבורית לא מתפקדת.	מבנה פוליטי־משטרי שאינו מכיר בשונות בין הקבוצות, ובכך למעשה מעצים מחלוקות, בעיקר בתחומי זהות (דת, חינוך, תרבות), שכן הוא מחייב הכרעה קולקטיבית ובינארית לטובת קבוצה מסוימת.	שחיקה מתמשכת בסטטוס־קוו מבחינה חברתית ודמוגרפית, אשר יוצרת תחושה של איום הדדי ומגבירה את המתיחות והחיכוך בין הקבוצות השונות.

המשותף והנפרד

קנדל וצור	מנור	אנחנו	מרכז שטוב
המשטר בישראל יחולק לשלוש אלומות: אלומה יהודית־ליברלית, אלומה תורנית־לאומית ואלומת "כל תושביה", והן יהיו אחראיות על ניהול החיים האזרחיים של תושביהן. האלומות יהיו מאוגדות במשטר פדרלי, אשר ישאב את כוחו מהקהילות על בסיס הסכמה ביניהן. למוסדות המדינה אין כמעט תפקיד בעיצוב ערכים מלבד הגדרתה כמדינה יהודית ודמוקרטית. המדינה הפדרלית היא שותפות הסכמית בנושאים שאין בהם מחלוקת ערכית. בנושאים ערכיים יוקמו מגנונים וולונטריים לחיזוק המכנה המשותף.	החלפת החשיבה השבטית בהיררכיה ערכית ומוסדית על בסיס עקרון של 50:30:20. 50% ייקבעו על ידי מוסדות המדינה שאמורים לשקף ממלכתיות מקיפה ומאפשרת, אזרחית וזהותית. לשלטון המקומי יבוצרו 30% מן הסמכויות, התקציבים ותחומי האחריות ו־20% מהללו יבוצרו לקהילות. בסוגיות שבהן יש צורך בקביעה ערכית ומוסדית אחידה בשל חשיבותן, ההכרעה תתקבל ברובד המדינה. לצד כל אלו, תתבצע הפרדה בין רכיבי דת לרכיבי זהות בכל המישורים.	הקמה של קהילות אי־טריטוריאליזם שאינן קבועות מראש, כגון 6%-7% מתושבי המדינה, שיוכלו להתאגד כקהילה. כל אזרח יהיה מחויב להשתייך לאחת מן הקהילות. קהילה תהיה עצמאית ובעלת סמכות בנושאים הקשורים בזהות – חינוך, תרבות ודת. במקביל לקהילות, יישארו מוסדות המדינה הקיימים שיקבעו את הערכים של השותפות האזרחית, ואילו בסוגיות זהות, המדינה תאפשר לקהילות מידה מגברת של אוטונומיה. המבנה הפוליטי של הכנסת יתחלק לבית עליון, שישקף את הבחירה הקהילתית ויהיה אחראי על נושאי זהות; ובית תחתון, שישקף את האינטרסים הלאומיים הרוחביים באמצעות מפלגות ארציות.	למוסדות המדינה אין תפקיד בעיצוב ערכים אלא רק ביצירת הסדרים למניעת חיכוך בין ערכים של קהילות שונות. אין אמירה עקרונית לגבי השותפות, אבל יש הכרה בהשפעה של החברה החרדית על כלל החברה ועל הצורך בהתחשבות בעמדות שונות.

סוגיות ליבה – חינוך

קנדל וצור	מנור	אנחנו	מרכז שטוב
מערכות חינוך נפרדות – באחריות כל אחת מהאולמות.	ארגון המערכת על פי העיקרון של 50:30:20. מועצת חינוך לאומית, שהרכבה ישקף את מבנה החברה, תקבע 50% מתוכנית הלימודים. 30% ייקבעו באמצעות ארבע מועצות זרמיות. 20% ייקבעו על ידי הקהילה, כשבית הספר הוא העוגן שלה. בבסיס המודל מצויה תפישה הרואה בחינוך מוקד מרכזי להנחלה של ערכים משותפים, אזרחיים וזהותיים, על בסיס תקציב שוויוני לכל תלמיד, תוך מתן מקום לביטוי ערכים זהותיים מובחנים.	משרד החינוך הארצי יפתח תוכניות חינוך לכלל הציבור, ולצד זאת תישמר לקהילות עצמאות חינוכית לקביעת תוכנית הלימודים שלהם בתחומי הזהות. יוקם 'האשכול הישראלי', שהרכבו ישקף את הקהילות השונות ושיהווה ברירת מחלל לקביעת תכניות לימוד בתחומי זהות ותקצוב שלהן. כל קהילה רשאית לדרחות את תוכניות האשכול ולפתח מתקציבה תוכנית נפרדת.	פיצול מהותי בין הקהילות בנושא חינוך באמצעות מיסוד זרמי חינוך נפרדים לכל קהילה. עיגון זרם החינוך החרדי בחוק על מנת להסיר את האיומים השונים עליו, מתוך כוונה שבהסרת האיום תתאפשר פתיחות ללימודי ליבה כהכשרה לעולם התעסוקה.

סוגיות ליבה – שירות צבאי

קנדל וצור	מנור	אנחנו	מרכז שטוב
יחוקק חוק פדרלי שלפיו כל אזרח יחויב בשירות לאומי למדינה. שירות החובה יוכל להיות בצה"ל, בשירות אזרחי במשטרה, במערך הכבאות או במוסדות אחרים הזקוקים לכוח אדם לטובת שירות לקהילות. כל אלוהם תוכל להחליט עבור תושביה כיצד לממש את חובתם, אך אף קהילה לא תוכל למנוע את התנדבותם של אזרחיה לשירות צבאי.	היזמה מבקשת למצות את פוטנציאל הגיוס הישראלי באופן המקסימלי בתוך הריאליה הפוליטית והסוציולוגית בישראל של שנת 2024. על כן, תקודם חובת שירות לכולם, תוך מתן עדיפות לשירות בצה"ל. במקביל, יורחבו האפשרויות לשירות אזרחי. מנגנוני הפטור יהיו שקופים ואחידים.	חובת תרומה לחברה לכולם, עם העדפה לשירות צבאי או לאומי אזרחי, תוך הגדרת מנגנונים קשורים ושוויוניים בין הקהילות למסלול שירות חלופי.	הרחבה של אפשרויות השירות האזרחי ומנגנוני שירות צבאי לחרדים, בדגש על כך שהשירות לא יהווה מוקד לניסיון לפגוע בהתבדלות החרדית. זאת במקביל לקיום מנגנונים שוויוניים לפטור משירות ודגש על מענה לחסם הקיים כיום של שירות צבאי כתנאי ליציאה לשוק העבודה.

זהות יהודית

קנדל וצור	מנור	אנחנו	מרכז שטוב
הדרכים לביטוי הזהות היהודית יהיו נתונות להכרעת הקהילות האולמות. ברמה הפדרלית, תוקם 'מועצת הייעוד המשותף', אשר תעסוק בזהות יהודית.	באופן עקרוני המודל מציע להפריד בין שירותי דת ותרבות יהודית (ולא יהודית). שירותי הדת יותקנו ככל שניתן למרחב המקומי, ויפחת כוחם של הגורמים האורתודוקסיים במוסדות הדת, שיגוננו מבחינה מסרית ומגדרית. התרבות היהודית מכוונת הזהות ותתעצב בעיקר בקהילות, כשכל קהילה תיצוק את התוכן שלה, על בסיס תקציב שוויוני. כל זאת תוך תמרוץ של פעילות משותפת בין הזרמים השונים.	המדינה בעלת רוב יהודי וסמלים יהודיים. לצד זאת, המדינה ניטרלית בפרשנותה את הדת, אבל מעודדת באמצעות תקציב שוויוני את הקהילות לממש את הזהות היהודית שלהן בהתאם להשקפת עולמן. ביטול של המוסדות הדתיים האורתודוקסיים הקיימים. הפרדה קטגוריית מוסדית בין הקהילות בעלות סמכות בנושאי זהות לבין המסגרת האזרחית דמוקרטית של המדינה באופן שמקטין את פוטנציאל החיכוך ביניהם.	המדינה היא חילונית, אבל יש לתת לחרדים את החירות לעצב את החיים הדתיים בהתאם לאמונותיהם. סוגיות שיש בהן חיכוך יועברו ככל הניתן, להחלטה במרחב המקומי באמצעות הרשות המקומית.

הרשות המקומית

קנדל וצור	מנור	אנחנו	מרכז שטוב
כל יישוב יהיה כפוף לאלומה בהתאם לשייכות של רוב תושביו.	הרשות המקומית מהווה מוקד יעיל ומשמעותי בניהול החיים האזרחיים, בשגרה ובמשבר. בנוסף, היא גוף מרכזי לעיצוב זהות משותפת ולתחושת שייכות. לכן, מוצע לבזר לרשות זו באופן מושכל סמכויות ואחריות, תוך הגדלה משמעותית של תקציבה.	השלטון המקומי לא נדרש לרפורמה מהותית, אלא הוא ערוץ ביצועי שדרכו בא לידי ביטוי הפתרון המערכתי-מדינתי.	העברת סמכויות לשלטון המקומי כמוקד לפתרון חיכוכים בסוגיות דתיות.

ערכים דמוקרטיים

קנדל וצור	מנור	אנחנו	מרכז שטוב
ערכי שוויון והגנה על זכויות בסיסיות יעוגנו בחוקה הפדרלית כחלק מהמערכת ההסכמית בין האלומות כדי לייצר אפשרות לחיים משותפים.	היחזמה מתבססת על תפיסה של לאומיות ליברלית ברוח מגילת העצמאות ומבקשת לקדם חקיקת חוקי יסוד שיבטיחו זכויות אזרח (ובעתידי חוקה), שוויון ומבנה שלטוני דמוקרטי ראוי.	קומת היסוד של המבנה השלטוני תתבסס על עקרונות החירות והשוויון הדמוקרטיים. על בסיס היסוד הזה, המבנה השלטוני נועד לפשר בין חירות הקהילות השונות לשוויון הזכויות המשותף לכל אזרחי המדינה, באמצעות הרעיון של 'שוויון שמור' וההקמה של 'הרשות לשוויון'.	אין התייחסות עקרונית לערך השוויון אבל ישנה הכרה בזכויות הפרט ובשוויון באופן פרקטי ביחסים בין חלקי החברה.

תקציב

קנדל וצור	מנור	אנחנו	מרכז שטוב
תפיסת האוטונומיה הקהילתית גוזרת אוטונומיה תקציבית לכל קהילה, הן בצד ההכנסות והן בצד ההוצאות. התקציב הפדרלי יתבסס על תרומה שיקבל מן האלומות כהסכם בניהם. ישנה זיקה בין גובה ההשתתפות של כל אלומה בתקציב הפדרלי למידת הייצוג שלה בו.	מוצע ביזור דרמטי של תקציבי המדינה רשויות המקומיות והגברת האחריות וההיקף של השלטון המקומי במתן השירותים, כולל מתן אפשרות לשלטון המקומי לגבות מיסוי ייעודי בתחומי הרשות וניתוב חלק מהכנסות המדינה ישירות לרשויות הללו. בצד ההוצאות, בתחום החינוך והתרבות יוקצה תקציב שוויוני לכל נפש, מלבד העדפה תקציבית לטובת צמצום פערים ויצירת מרחבים משותפים.	אין שינוי מהותי בצד ההכנסות. בצד ההוצאות – ביטול כל התקציבים הקיימים בתחומי הזהות וחלוקה שלהם לכל קהילה לפי גודלה היחסי, לשימוש בהתאם לשיקול דעתה.	אין שינוי בתפיסת ההפעלה של תקציב המדינה.